

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 15.-16./1998.-1999.
ZAGREB, 1999.

Priilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 15.-16./1998.-1999.
Str./Pages 1-116, Zagreb, 1999.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1., 1983., Prilozi 2., 1985., 3.-4., 1986.-1987., 5.-6., 1988.-1989., 7., 1990.,
8. 1991., Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9., 1992., 10., 1993., 11.-12./1994.-1995.,
13.-14./1996.-1997.

Nakladnik/ Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/ Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/615 02 50

Glavni i odgovorni urednik/ Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/ Editorial committee

Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC (Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ
(Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb),
Mladen RADIĆ (Osijek), Željko RAPANIĆ, (Split) Aleksandar RUTKAY (Nitra,
SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/ English translation

Jadranka BOLJUNČIĆ
Barbara SMITH-DEMO

Prijevod na njemački/ German translation

Erna FERENDŽA

Lektura/ Language editor

Marijan RIČKOVIĆ (hrvatski)
Ulrike STEINBACH (njemački)
Barbara SMITH-DEMO (engleski)

Dizajn/ Design

Roko BOLANČA

Korektura/ Proofreaders

Krešimir KVOČIĆ

Grafička priprema/ DTP

Studio "U", Zagreb

Računalni slog/ Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/ Printed by

Tiskara PETRAVIĆ d.o.o.

Naklada/ Circulation

600 primjeraka/ 600 examples

Sekundarne publikacije/ Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

Izvorni znanstveni radovi

- 5 KORNELIJA MINICHREITER
Ranoneolitički ukopi i pogrebni običaji u naseljima starčevačkog kulturnog kompleksa
- 21 REMZA KOŠČEVIĆ
Merkurove statuete iz Siscije
- 29 REMZA KOŠČEVIĆ
Neobjavljene fibule iz rimske Dalmacije i Mezije
- 41 ŽELJKO TOMIČIĆ
Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju - prinos datiranju nalazišta
- 61 TAJANA SEKELJ IVANČAN, SNJEŽANA KUŽIR,
MARIO BAUER, ZORKO MARKOVIĆ
Slučajni nalaz lubanje *Canis familiaris* položene u srednjovjekovnu keramičku posudu s lokaliteta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice
- 81 LADA PRISTER
Susedgrad
- 91 ZORISLAV HORVAT
Hrastovica kraj Petrinje
- 101 JADRANKA BOLJUNČIĆ
Digital Radiovisigraphy in Bone Density Analysis: Neanderthal and Early Modern *Homo sapiens* Versus Modern *Homo sapiens* Supraorbital Region

Prikazi

- 105 DUNJA GLOGOVIĆ
Χρόνος, Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord-und Südosteuropa, Festschrift für Bernhard Hänsel, *Internationale Archäologie, Studia honoraria 1*, Marburg, 1997., 827 str. sa slikama
- 107 TAJANA SEKELJ IVANČAN I DUNJA GLOGOVIĆ
CENTRAL EUROPE IN 8th - 10th CENTURIES, *International Scientific Conference, Bratislava, October 2-4, 1995, Bratislava, 1997.*, 210 stranica s ilustracijama
- 110 TAJANA SEKELJ IVANČAN
Dušan Čaplovič, VČASNOSTREDOVEKÉ OSÍDLLENIE SLOVENSKA, Academic Electronic Press, Bratislava, 1998.
- 113 KORNELIJA MINICHREITER
Kratice

Contents/Inhaltsverzeichnis

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Early Neolithic Burials and Funerary Customs in Settlements of the Starčevo Culture Complex
- REMZA KOŠČEVIĆ
Figurines of Mercury from Siscia
- REMZA KOŠČEVIĆ
Unpublished Fibulae from Roman Dalmatia and Moesia
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Der frühmittelalterliche Friedhof in Sv. Juraj u Trnju in Međimurje - Ein Beitrag zur Datierung der Fundstelle
- TAJANA SEKELJ IVANČAN, SNJEŽANA KUŽIR,
MARIO BAUER, ZORKO MARKOVIĆ
*Zufallsfund eines Schädels von *Canis familiaris* in einem mittelalterlichen Keramikgefäß Fundstelle Torčec-Cirkvišće bei Koprivnica*
- LADA PRISTER
Susedgrad
- ZORISLAV HORVAT
Hrastovica bei Petrinja
- JADRANKA BOLJUNČIĆ
*Digitalna radiovizigrafija u analizi gustoće kosti: nadočna regija neandertalaca i najstarijeg suvremenog *Homo sapiens* u usporedbi s nadočnom regijom suvremenog *Homo sapiens**

- KORNELIJA MINICHREITER
Abbreviations / Abkürzungen

Merkurove statuete iz Siscije

Figurines of Mercury from Siscia

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

UDK 904:621 (497.5. Sisak) "00/2"

Dr. sc. REMZA KOŠČEVIĆ

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

U radu je riječ o dvije zanimljive brončane skulpturice, od kojih prva prikazuje samo Merkura, a druga predstavlja grupni prikaz Merkura s jednim ženskim likom. Obje potječu iz Siska, s nepoznate uže lokacije, a pripadaju srednjocarskom razdoblju.

Među ogromnom masom antičkih nalaza, otkrivenih u gradu Sisku, zatekle su se i dvije figurice popularnog Merkura¹, koje svojim izgledom privlače posebnu pozornost.

Unutar sitne brončane kultne plastike, zacijelo se najveći broj prikaza odnosi na Merkura i gotovo je svako rimsko nalazište, pružilo materijalne dokaze o njegovu poštivanju. Merkurova općeprihvaćenost i sveprisutnost, proizlazi iz samog karaktera tog božanstva.

Oblici njegovih figuralnih predodžbi naslijeđeni su od prikaza Hermesa u klasičnoj monumentalnoj skulpturi, a nasljedne linije osnovnih arhetipova uočljive su i na malim rimskim prikazima Merkura.

Uz sjedećeg Hermesa - preuzetog od grčkih uzora iz IV. stoljeća pr. Kr. i od istovrsnih helenističkih prikaza - koji je općenito dosta rijedak (GUSS und FORM, 45., Abb. 21., kat. 39.), a tipski ga zastupa dobro poznati nagi Hermes s krilatim sandalama iz Herkulanuma (Muzej u Napulju), brojčano znatno veću pojavu ima njegov stojeći lik. Impostacijom figure oslonjene na desnu nogu i drugim detaljima, stojeći lik konotira čuvena klasična djela kao što su Polikletov Doriforos (druga polovina V. stoljeća pr. Kr.) i Praksitelov Hermes (IV. stoljeće pr. Kr.).

Rimski prikazi Merkura, premda utemeljeni na grčkim predlošcima, ustalili su se uglavnom u jednoj ikonografskoj slici, koja je povezana s njegovim osobinama u rimskoj interpretaciji. Dok je kod Grka primarno predstavljao božanskog glasnika i vodiča duša te idealnog posrednika i savršenog zastupnika umijeća tumačenja (*hermeneutiké téhne*), a tek sekundarno zaštitnika trgovine, u rimskom izdanju prevladava njegova pragmatička karakteristika patronatstva nad trgovanjem (*Mercurius negotiator, nundinator*), koju simbolizira pridodana novčarka.

Uz sporadičnu pojavu sjedećeg ili ležećeg lika (GUSS und FORM, 100., 133., Abb. 195., kat. 129., Abb. 266., kat. 202.; ANTIČKA BRONZA, 89., br. 89), u prikazima Merkura iz rimskog razdoblja, prevladava njegov stojeći lik u tri osnovna tipa. Zaobilazeći stilske, lokalne i radioničke značajke, koje se odražavaju u odstupanjima poput promjenljive strane oslonca figure te u proporcijama i drugom, prikazi se uglavnom daju svesti na stojeću:

- u cijelosti nagu figuru (ANTIČKA BRONZA, 89., br. 87; BARBU, 1965., 393., Fig. 8.; CASSOLA GUIDA - RUARO LOSERI, 1978., 14., Nr. 59; LES BRONZES, 83., 90., Nr. 18, 22);
- figuru u dugom bogato drapiranom ogrtaču koji seže do koljena i niže (CASSOLA GUIDA - RUARO LOSERI, 1978., 71.-73., Nr. 56-58; NUBER, 1988., 49., Abb. 28., Abb. 29.; GUSS und FORM, 101., Abb. 198., Kat. 132.; MERCANDO, 1992., 48., 49., Fig. 59.; BÁNKI, 1972., 27., Nr. 14; TOYNBEE, 1964., 72., T. XVI. a);
- nagu figuru - s ogrtačem pričvršćenim na desnom ramenu i prebačenim na lijevo rame, gdje visi u naborima, pridržan ili ovijen oko ruke (GRÜNEWALD, 1968., 29., 17.; GREEN, 1994., 34., Pl. 17.) ili - s ogrtačem prebačenim samo preko lijevog ramena i obavijenim oko lijeve ruke (LES BRONZES, 86., 88., Nr. 19, 20; NUBER, 1988., 48., 49., Abb. 26., Abb. 30.; CASSOLA GUIDA - RUARO LOSERI, 1978., 76.-78., Nr. 60, 61; BÁNKI, 1972., 24., 25., Nr. 12, 13; REGENSBURG, 20., 21., 228., Abb. 5., Abb. 44.; BARBU, 1965., 391., 392., Fig. 6., Fig. 7.; STRMĚNIK, 1997., 278., slika 12.; GUSS und FORM, 100., Abb. 196., Kat. 130.; DEIMEL, 1987., 113., T. 2., 1).

Druga inačica trećeg tipa - ona s ogrtačem prebačenim preko lijevog ramena, najučestalije se javlja unutar prikaza tog božanstva, dosta dosljedno podliježući - do određene mjere - osnovnim ikonografskim pravilima. Mijenja se mahom u predočavanju detalja kao što su krila - koja osim iz *petasosa* mogu izlaziti i neposredno iz kose, a mogu se nalaziti i na nogama, obuvenim ili bez obuće, zatim u jednostavnijem

¹ Oba su primjerka bila sastavni dio jedne od većih sisačkih kolekcija, a na obradu su - bez uvida u originale - dobivena 90-ih godina. Ovdje izražavam srdačnu zahvalnost prof. Dori Bošković, koja je za objavu ljubavno prepustila svoje foto-snimke i osnovne podatke.

ili složenijem obliku *caduceusa* - s Heraklovim čvorom, sa zmijama ili bez njih te u obliku *marsupiuma* - ovalnog ili trouglastog izgleda s dugmastim završecima na kutovima. Donekle je standardizirano jače ili slabije uočljivo praksite-
lovsko držanje tijela s težištem prebačenim na desnu nogu, a stabiliziran je i položaj ruku i atributa² koje drže u rukama: glasnička palica u ljevici, a novčarka u desnici. Opisanoj inačici obično pripadaju i rijetki rimski carskodobni prikazi *Hermesa - Tota* (GUSS und FORM, 101., 102., Abb. 200., Kat. 134.; CASSOLA GUIDA - RUARO LOSERI, 1978., 78., Nr. 62; BRUNŠMID, 1914., 223., br. 35) i *Psihopompa*.

U odnosu na navedene primjere, siscijanski komadi prilično su osebniji.

Primjerak br. 1, visine 11,5 cm, bez obuče i odjeće izuzev ogrtača na lijevom ramenu, čiji kraj visi ispod lijeve šake, relativno kvalitetno modelirane figure s dobro oblikovanom muskulaturom izražajnog plasticiteta, loše je proporcioni-
ran u odnosu na uski grudni koš, debeli vrat i veliku glavu, predimenzioniranu još i krilatim petasosom širokog oboda. Prisutnost verističke težnje izražena je u načinu izrade kose s plastičnim, različito usmjerenim pramenovima kao i u tretmanu detalja lica neusklađenih crta, uključivši pre-
naglašene oči.

Figurica br. 1 podudarna je prikazima Merkura posljednje inačice, s ogrtačem prebačenim preko lijevog ramena i ovijeni-
nim oko ruke sve do lijeve šake, koja još obuhvaća sačuvani dio palice odlomljenog kaduceja. Upadljivo odstupanje očituje se, međutim, u dva detalja: figurica je oslonjena na lijevu nogu, dok je desna lagano svijena u koljenu i povučena unazad, a šaka daleko ispružene desne ruke, prazna je. Prsti na desnoj šaci dosta su kratki, ali i uz pretpostavku da su izvorno bili dulji, potpuno otvorena šaka otkrivenog dlana nije mogla ništa držati, tako da ni novčarka niti neki drugi objekt, nisu mogli biti sastavni dio originalnog prikaza.

Primjerak br. 2 sa žičanim trnom na poledini, visine 11,4 cm, a s trnom 12,7 cm, prikazuje par figura. Lijeva naga i bosonoga muška figura nešto drukčije tjelesne dispozicije, upitne stabilnosti neravnomjerno raspoređene na obje noge, oslonjena je ipak na desnu nogu, dok je lijeva blago povijena i izbačena prema naprijed. Kratki ogrtač prebačen je preko desnog ramena. Tjelesna muskulatura jasno je naznačena i dosta dobro uobličena, a figura pokazuje više pravilnosti u modeliranju negoli u izvedbi. Ogrtač se s desnog ramena spušta i sprijeda i straga do boka, desna blago u laktu povijena ruka ima šaku na razini ruba ogrtača, dok je lijeva ruka oštrije svijena i visoko podignuta, u ponešto neprirodnom položaju, sa šakom smještenom u predjelu grudi. Obje ruke su prazne. Pojas nisko nad obrve spuštene kose, koja je na potiljku nešto dulja i podijeljena u pramenove, naznačen je ispod plitkog pokrivala glave s krilcima - kratkim okomitim izbočinama, a detalji trokutno oblikovanog lica prekratke brade, s upadljivo velikim očima, površno su izraženi.

Desna ženska figura kod primjerka br. 2 nije u cijelosti saglediva. Nad trokutnim čelom i uz sljepoočnice, na nešto

užem licu ujednačenijih crta, simetrično su smještene dva duga glatka pramena, koja ga uokviruju. Iznad njih nastavlja se širi pojas s okomitim režnjastim izbočinama, koji okružuje cijelu glavu uključivši zatiljak, dok je tjeme oblikovanu u glatku kalotu. Teško se razabire predočuje li režnjasti pojas kosu ili predstavlja dio pokrivala glave, što onemogućuje utvrđivanje načina češljanja i određivanje tipa frizure. Figura je obučena u dugu nepotpasanu odjeću dugih rukava, koja ostavlja otkrivena gola stopala, a koja ima okrugli visoki vratni izrez ili glatku ogrlicu (?) preko odjeće. Lijeva ruka presavijena je u laktu, sa šakom na grudima, dok je položaj desne, vidljive samo otraga, s prednje strane nejasan, iako se uz lijevi bok muške figure naslućuje oblik koji bi mogao odgovarati desnoj šaci. Također, moguće je da se u lijevoj šaci na grudima, na mjestu ispod lakta lijeve ruke muške figure, nalazi neki predmet, ali ta je mogućnost prilično nesigurna. Ženska figura potisnuta je u pozadinu i djelomično pokrivena lijevom rukom muške figure, a kako su obje zbijene i tijesno priljubljene, cijeli potez njihova spoja dosta je konfuzan.

Preko krilatog petasosa, muški lik kod primjerka br. 2 lako se identificira s Merkurom i to u inačici bliskoj primjerku br. 1. Odmake, izražene u detaljima, kao što je ogrtač na desnom ramenu i potpuno atipični položaj lijeve ruke, moguće je hipotetički tumačiti rješenjima nametnutim zahtjevima skupnog prikaza.

Ženska figura, međutim, sama po sebi ne pruža podatke bitne za njeno prepoznavanje. Lišena atributa i simbola, ona je ikonografski neutralna i jedini element mjerodavan za pokušaj njene identifikacije, upravo je njena veza s Merkurom, na relaciji sličnosti svojstava koja ih karakteriziraju.

Najbliža mogućnost razrješenja, može se potražiti u rimskoj Galiji, gdje se kao Merkuropa stalna paredra, i to ne samo u brončanoj plastici, pojavljuje Rosmerta ili Maia (BOUCHER, 1984., 35., 36., Pl. XVII., 1.-3., Pl. XVIII., 1.; GREEN, 1994., 42., Pl. 26.). No oba ova božanska lika redovito su opremljena atributima i prepoznatljiva su prema krilima smještenim na glavi ili prema drugim merkurovskim značajkama, ali također mogu biti prikazana i samo s patetrom i rogom obilja.

Premda komad br. 2 potječe s nalazišta s jakim keltskim supstratom, njegov izgled ne izražava obilježja na osnovi kojih bi se mogla uspostaviti usporedna veza s galskim ženskim božanstvima. U tretmanu detalja lica, s nijansom shematizma i naive, ali također i ekspresivnosti, mogla bi se nazreti određena crta galske inventivnosti, no ta crta nema značenje bitnije komponente, kakva je na primjer prisutna na istovrsnim prikazima u galsko - rimskoj interpretaciji (ANTIQUITÉS, 10., Fig. 5.).

Sudeći po elementarnoj ikonografiji te anatomskoj modelaciji muških aktova kao i po tretmanu draperije - bez obzira na površnost izvedbe - oba primjerka siscijanske provenijencije očigledno su rađena prema rimskom oblikovnom konceptu i u rimskoj maniri. S obzirom na nerimski izgled odjeće ženskog lika kod primjerka br. 2, dopustiva je pretpostavka o prikazu nekog lokalnog božanstva nepoznatog antičkog imena, no ono je zacijelo prema osobinama bilo poistovječeno s odgovarajućim rimskim božanstvom. Kao božanstvo obilja i sreće, merkurijskim kvalitetama najbliža je Fortuna, a njoj bi - u kontekstu sličnosti osnovnih svojsta-

² Na prikazima su navedeni najčešći, glavni atributi, dok su oni sporedni ovdje zapostavljeni: kod dva od citiranih primjera u ljevici se, umjesto kerikeiona, nalazi kornjača.

va - vjerojatno najviše odgovarao i ženski lik kod br. 2. Ujedinjena u paru oba božanstva - Merkur i Fortuna - nastupala bi kao nositelji prosperiteta.

Dalje se u konkretizaciji ženskog lika ne može ići, jer se prikaz na komadu br. 2 opire cjelovitom odčitavanju, bez poznavanja obrasca na temelju kojeg je nastao. Oba lika svakako su u nekom čvršćem uzajamnom odnosu i spoznani u paru pružili bi više uvida u sadržaj kojim su vezani. To bi rezultiralo dragocjenom spoznajom, s obzirom da su prikazi Merkura s pratiljom općenito krajnje rijetki.

Na oba Merkurova lika najviše upada u oči da su im ruke djelomično ili potpuno prazne. Na izostavljanje vrećice za novac gotovo da se i ne može naići na merkurovskim prikazima, budući da je ona glavni atribut tog božanstva u rimskoj verziji. Kod primjerka br. 1 za ovu ikonografsku nepravilnost ne postoji logično objašnjenje, jer tu nije riječ o omaški pri izvedbi, budući da je već model figurice za izradu kalupa za lijevanje, bio svjesno oblikovan otvorene šake. Pretpostavku naknadnog dodavanja novčarke od istog ili drugog materijala opovrgavaju ostali poznati primjeri, a takav dodatak teško bi i bilo očekivati na jednom malom, banalnom komadu. U razloge iste pojave na primjerku br. 2 teže je ulaziti, budući da se radi o kompoziciji nepoznatog prototipa.

Što se tiče kontrastava kod figurice br. 1, manje je izgladno da se radilo o drugom predlošku i prihvatljivije bi bilo vezati to odstupanje za obrtničku razinu solidnosti same izrade³. Figurica pripada kategoriji proizvoda malih provincijalnih manufaktura, kod kojih se detalji kroz brojne transmisije izvorne ikonografije postupno gube ili zamjenjuju. Tu nepravilnost - težište tijela prebačeno na desnu nogu - pokazuju i neki drugi primjerci posebnog izgleda i lošije izrade (NUBER, 1998., 48., Abb. 27.; GUSS und FORM, 102., Abb. 199., kat. 133.)⁴.

Objekti praznoruke Merkurove statuice predstavljaju skromne produkte neke lokalne, možda i siscijanske radionice, s refleksom ambicije brze i jeftine, ali ne i rustične izrade. Primjerak br. 1, u cijelosti zeleno patiniran, vjerojatno je ležao u zemlji. U slučaju primjerka br. 2, s broncom smeđe boje uz tragove zelene patine, moguće je da se radi o komadu izvađenom iz Kupe, koji možda izvorno nije bio završen: sličan izliveni trn na poleđini kod figurica približno iste veličine, tumači se kao ostatak lijevanja, koji se u završnoj fazi obrade uklanjao (BRUNŠMID, 1914., 232., slika 59.)⁵.

Oba primjerka mogu se kronološki postaviti u raspone II.-III. stoljeće i definirati kao serijski kipići namijenjeni mjesnoj populaciji. Po svoj su prilici činili dio inventara malih kućnih lararija, u kojima su kao nezaobilazna božanstva boljitka bili gotovo obvezno prisutni.

LITERATURA

- ANTIČKA BRONZA, 1969., Antička bronza u Jugoslaviji - katalog (D. Mano Zisi i ostali), Narodni muzej Beograd, Beograd.
- ANTIQUITÉS, 1971., Antiquités gallo-romaines et mérovingiennes - katalog (R. Joffroy), Musée des Antiquités nationales, Saint-Germain-en-Laye, Paris.
- BÁNKI Z., 1972., La collection du Musée Roi Saint Étienne, Objets romains figurés en bronze, argent et plomb, Bulletin du Musée Roi Saint Étienne, Serie B, 30., Székesfehérvár.
- BARBU V., 1965., Bronzes romains du Musée archéologique de Constantza, *Dacia*, n. s., IX.
- BOUCHER ST., 1984., Quelques figurines de bronze: Rosmerta, parèdre de Mercure et autres divinités gauloises, *AlbaRegia* XXI.
- BRUNŠMID J., 1914., Antikni figuralni bronsani predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *VHADns* XIII (1913.-1914.).
- CASSOLA GUIDA P. - RUARO LOSERI L., 1978., Bronzetti a figura umana dalle collezioni dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Venezia.
- DEIMEL M., 1987., Bronzekleinfunde vom Magdalensberg, *Kärntner Museumsschriften, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 9.*, Klagenfurt.
- GREEN M. J., 1994., The Gods of Roman Britain, *Shire Archaeology*.
- GRÜNEWALD M., 1986., Die Römer in Worms, *Museum der Stadt Worms*, Worms.
- GUSS und FORM, 1986., Guss und Form-Bronzen aus der Antikensammlung - katalog (K. Gschwantler i drugi), *Kunsthistorisches Museum Wien*, Wien.
- LES BRONZES, 1989., Les bronzes antiques de Paris - katalog (P. Forni i ostali), *Collections du Musée Carnavalet*, Paris.
- MERCANDO L., 1992., Museo di antichità Torino-Le collezioni, *Itinerari dei musei, gallerie, scavi e monumenti d'Italia*, n. s., 3.
- NUBER H. U., 1988., Antike Bronzen aus Baden-Württemberg, *Limesmuseum Aalen, Zweigmuseum des Württembergischen Landesmuseums Stuttgart*, Stuttgart.
- REGENSBURG, DIETZ K. i ostali, 1979., Regensburg zur Römerzeit, *Regensburg*.
- STRMČNIK M., 1997., Mariborsko-bistriško območje v poznorimski dobi, *AVes* 48., Ljubljana.
- TOYNBEE J. M. C., 1964., *Art in Britain under the Romans*, Clarendon Press, Oxford.

³ Iz Siska potječu još dvije figurice Merkura istog tipa prikaza, od kojih druga - nedorade, loše načinjeni odljev s deformacijama nastalim u izvedbi - između ostalog ima i izrazitije narušenu ravnotežu tijela nejasnog oslonca: BRUNŠMID, 1914., 219., 220., slika 27., 28.

⁴ Prvi od citiranih primjera, koji potječe iz Tübingena, a datiran je u drugu polovinu II. stoljeća - prvu polovinu III. stoljeća pripisuje se, kao i istovjetni primjerci iz Ennsa i Straubinga, produkciji jedne retijske radionice, smještene negdje u okolici Augsburga (NUBER, 1988., 97.).

⁵ Citirana figurica lijevana je u komadu s postoljem preko kojeg je stabilno stajala. Kod primjerka br. 2 trn sa stražnje strane, dulji od same figurice za 13 mm, vjerojatno je ipak služio kao vrsta potporna, jer se čini da bez njega ona ne bi imala samostalnu stabilnost.

SUMMARY

FIGURINES OF MERCURY FROM SISCIA

The abundant mass of Roman finds discovered in the city of Sisak (*Siscia*) include two figurines of the popular god Mercury. Their appearance attracts particular attention.

The greatest amount of images among minor bronze religious sculpture was certainly that of Mercury, and almost every Roman site has offered material evidence of his worship. The general acceptance and widespread presence of Mercury springs from the very character of this deity.

The form of his figural representations was inherited from images of Hermes in classical monumental sculpture, and the inherited lines of the basic archetype are visible on the small Roman depictions of Mercury.

Along with a seated Hermes — taken from Greek models from the 4th century BC and from similar Hellenistic images — which is in general fairly rare (GUSS und FORM: 45, Fig. 21, cat. 39), represented typologically by the well known naked Hermes with winged sandals from Herculaneum (Naples Museum), his standing figure appears much more commonly. Through the stature of the figure leaning on the right leg and other details, the standing figure connotes a famous classical work, such as Polyclethus' *Doriphorus* (second half of the 5th cent. BC) and Praxiteles' *Hermes* (4th century BC).

The Roman depictions of Mercury, although based on Greek models, mainly became permanently established in one iconographic image, which is related to his traits in the Roman interpretation. While the Greek models primarily represented a divine messenger and conductor of souls, as well as an ideal mediator and the perfect representative of the art of interpretation (*hermeneutiké téhne*), and only secondarily a protector of trade, the Roman edition was primarily predominated by his pragmatic characteristics of patronage over trade (*Mercurius negotiator, nundinator*), symbolized by the added purse. Along with the sporadic appearance of the seated or supine figure (GUSS und FORM: 100, 133, Fig. 195, cat. 129, Fig. 266, cat. 202; ANTIČKA BRONZA: 89, no. 89), in images of Mercury from the Roman period, his standing figure in three basic types is dominant. Avoiding the stylistic, local, and workshop traits that are reflected in deviations such as changing the sides of support for the figure, proportions, and so forth, the images can mostly be reduced to:

- a completely naked figure (ANTIČKA BRONZA: 89, no. 87; BARBU: 393, Fig. 8; CASSOLA GUIDA — RUARO LOSERI: 14, no. 59; LES BRONZES: 83, 90, nos. 18, 22);

- a figure in a long richly draped mantle extending to the knees and lower (CASSOLA GUIDA — RUARO LOSERI: 71-73, Nos. 56-58; NUBER: 49, Fig. 28, 29; GUSS und FORM: 101, fig. 198, cat. 132; MERCANDO: 48, 49, Fig. 59; BĀNKI: 27, no. 14; TOYNBEE: 72, Pl. XVI, a);

- a naked figure with a cloak fastened at the right shoulder and thrown over the left shoulder, where it hangs in folds, held or wrapped around the arm (GRÜNEWALD: 29, 17; GREEN: 34, Pl. 17), or with a cloak merely tossed over the left shoulder and wrapped around the left arm (LES BRONZES: 86, 88, nos. 19, 20; NUBER: 48, 49, Fig. 26, Fig. 30; CASSOLA GUIDA — RUARO LO-

SERI: 76 - 78, nos. 60, 61; BĀNKI: 24, 25, nos. 12, 13; REGENSBURG: 20, 21, 228, Fig. 5, Fig. 44; BARBU: 391, 392, Fig. 6, 7; STRMNIK: 278, Fig. 12; GUSS und FORM: 100, Abb. 196, cat. 130; DEIMEL: 113, Pl. 2,1).

The second variant of the third type — the one with the cloak thrown across the left shoulder, most frequently appears within a depiction of this deity, fairly regularly following — to a certain extent — the basic iconographic rules. It varies mainly in the presentation of details such as wings, which other than from the *petasos* (or brimmed hat) could also arise directly from the hair, and could also be located on the feet, shod or without shoes, and then with a simple or complicated form of the *caduceus* (with a Hercules knot, with snakes or without them), and in the form of the *marsupium* (oval or three-cornered forms with button-like endings on the edges). Standardized to some extent was a more or less evident Praxitelian pose of the body, with the center of gravity on the right leg, and the arm position was stabilized, as well as the attributes held in the hands: the messenger's staff in the left hand, and the purse in the right. The described variants usually belong to the rare Roman Imperial depictions of Hermes - Thoth (GUSS und FORM 101, 102, Fig. 200, cat. 134; CASSOLA GUIDA - RUARO LOSERI: 78, no. 62; BRUNŠMID: 223, no. 35), and Hermes - Psychopompus.

In comparison to the cited examples, the specimens from *Siscia* are fairly distinctive. Example no. 1, 11.5 cm in height, without shoes and clothing except for the cloak on the left shoulder, whose end drapes below the left hand, a relatively well modelled figure with well formed musculature of exceptional plasticity, but poorly proportioned in terms of the narrow chest, thick neck, and large head, oversized even more with the winged *petasos* of wide span. The presence of realistic tendencies is expressed in the manner of forming the hair, with flowing, variously oriented locks, as well as the treatment of incompatible facial details, including overemphasized eyes.

Figurine no. 1 conforms to depictions of Mercury of the last variant, with a cloak thrown over the left shoulder and wrapped around the arm up to the left hand, which also encompasses the preserved part of the staff of the broken *caduceus*. An evident deviation can be seen, however, in two details: the figure is leaning on the left leg, while the right is lightly bent at the knee and bent backwards, and the hand of the quite extended right arm is empty. The fingers on the right hand are quite short, but if it is suggested that they were originally longer, the entirely open hand with an uncovered palm could not hold anything, so that neither a purse nor any other object could have been a composite part of the original depiction.

Example no. 2, with a wire spur on the back, 11.4 cm in height, with the spur 12.7 cm, exhibits a pair of figures. The left bare and barefoot male figure with a somewhat different disposition of the body and a questionable stability unequally balanced on both legs is nonetheless leaning on the right leg, while the left leg is gently bent and thrown forward. The short cloak is tossed over the right shoulder. The musculature was clearly modelled and quite well formed, and the figure shows more regularity in the modelling than in the execution. The cloak falls from the right shoulder in front and in back to the flank, and the right slightly bent arm has a hand at the level of the edge of the cloak, while the left arm was more bent and raised high, in a somewhat unnatural position, with the hand placed on the chest.

Both hands are empty, The band of the hair falling low over the forehead, which is somewhat longer on the nape and separated into locks, is marked (below the shallow head covering with wings) by short vertical protrusions, and the details of the triangularly formed face with the too-short chin and notable large eyes are superficially formed.

The right female figure in example 2 is not entirely clear. Above the triangular forehead and next to the temples, a somewhat narrow face of uniform features is framed by two long smooth symmetrically placed locks of hair. A broad belt continues above them with perpendicular striped protrusions surrounding the entire head, including the occiput, while the crown was formed into a smooth dome. It is difficult to distinguish whether the striped belt represents hair or part of a head covering, which hinders viewing the style of combing and dressing the hair. The figure was dressed in a long unbelted attire with long arms, which leaves the feet bare, and which has a high circular neck or a smooth necklace (?) over the clothes. The left arm was bent at the elbow, with the hand on the chest, while the position of the right hand, visible only from behind is unclear from the front, although next to the left flank of the male figure, a form can be perceived that might correspond to the right hand. It is also possible that the left hand on the chest, at the site below the elbow of the left arm of the male figure, could have contained some object, but this possibility is quite uncertain. The female figure is pushed into the background and is partially covered by the left arm of the male figure, and as both are squeezed closely together, the entire pose is rather confusing.

By the winged *petasos*, the male figure of example no. 2 can easily be identified as Mercury, in a variant close to no. 1. The deviations displayed in details, such as the cloak on the right shoulder and the entirely atypical position of the left arm, can hypothetically be explained as solutions predicated by the requirements of a group depiction. The female figure, however, in and of itself offers no information required for recognition. Deprived of attributes and symbols, she is iconographically neutral and the only element relevant to an attempt to identify her would specifically be her connection to Mercury, and the similarity of traits that characterize them. The closest possible solution can be sought in Roman Gaul, where as constant partners to Mercury, and not merely in bronze sculpture, appear Rosmerta or Maia (BOUCHER: 35, 36, Pl. XVII, 1-3, Pl. XVIII, 1; GREEN: 42, Pl. 26). However, both of these goddesses were regularly equipped with attributes, and were recognizable from the wings located on their heads or from other attributes of Mercury, but they could also be depicted merely with a patera and cornucopia.

Although figurine no. 2 comes from a site with a strong Celtic substratum, its appearance does not display characteristics on the basis of which a comparative connection to Gallic female deities could be established. In the treatment of the facial details, with nuances of schematicism and a naive-like approach, but also expressivity, a certain element of Gallic inventiveness could be discerned, but this trait did not represent an essential component, such as was present, for example, on identical depictions in the Gallo-Roman interpretation (ANTIQUITÉS: 10, Fig. 5). Judging by the elementary iconography and the anatomic modelling of the male nudes, as well as in the treatment of the drapery — no matter the superficiality of

the execution — both examples of Siscian provenience were evidently produced according to a Roman formal concept and in the Roman manner. Considering the non-Roman appearance of the clothing of the female figure on example no. 2, a hypothesis can be allowed that this depicts some local deity of an unknown name, but certainly identical in attributes to a corresponding Roman goddess. As the goddess of plenty and luck, Fortuna is closest to the Mercurial qualities, and in the context of similar fundamental traits, the female figure discussed would most likely fit this. United in a pair, both deities, Mercury and Fortuna, would be represented as the bearers of prosperity.

It is not possible to go further in making the female figure more concrete, as the depiction of figurine no. 2 resists a more complete interpretation without knowledge of the model upon which it was based. Both figures are certainly in some firm mutual relation, and considered as a pair, they would offer further insights into the content with which they are connected. This would result in valuable information, since depictions of Mercury with a partner are extremely rare.

On both images of Mercury it is most striking that the hands are partly or completely empty. The omission of the purse can almost never be found on depictions of Mercury, as this was the main attribute of this god in the Roman version. No logical explanation exists for this iconographic irregularity on example no. 1, as there was no oversight in execution, as the model of the figurine used for the casting mold must have been deliberately formed with an open hand. A hypothesis of a subsequent addition of a purse of the same or some other material is refuted by the other known examples, and such an addition would be difficult to expect on such a small and ordinary specimen. It is more difficult to enter into the reasons for the same phenomenon on example no. 2, since this is a composition of unknown prototype.

In terms of the irregular posture of figure no. 1, it seems less likely that another model was in question, and it would be more acceptable to tie this deviation to the level of craft solidity in the very production process. The figurine belongs to the category of products of small provincial manufacturers, where the details were gradually lost or modified through the numerous transmissions of the original iconography. The same irregularity — the center of balance on the right leg — is shown by certain other examples of specific appearance and poor execution (NUBER: 48, Fig. 27; GUSS and FORM: 102, Fig. 199, cat. 133).

Both empty handed statuettes of Mercury represent the modest products of some local, perhaps Siscian, workshop, with an evident ambition towards producing speedy, cheap, but not rustic wares. Example no. 1, with a full green patina, probably lay in soil. In the case of example no. 2, with a brown colored bronze with traces of green patina, it could have been extracted from the Kupa River, and perhaps originally was not finished: a similar cast spur on the back of a figurine of approximately the same size is interpreted as the remains of casting, removed in the final phase of processing (BRUNŠMID: 232, Fig. 59).

Both examples can be chronologically assigned to the 2nd-3rd centuries and defined as mass-produced statuettes intended for the local population. They most probably were part of the inventory of small domestic *lararia*, where the gods of prosperity were almost obligatorily present.

